Projektování sociálního rodičovství

Osvojení, pěstounská péče a SOS dětské vesničky v socialistickém Československu

Frank Henschel

Bylo cílem socialistického režimu v Československu zničit rodinu jako základní jednotku společnosti umístováním dětí do dlouhodobé rezidenční péče, která soustavně zanedbávala jejich sociální a citové potřeby? Podle Jiřího Dunovského, jednoho z předních pediatriů v Československu od poloviny šedesátých let,¹ tomu tak částečně bylo. Ve svém hodnocení náhradní péče o děti zajišťované státem Dunovský označil zrušení pěstounské péče a převedení přibližně šesti tisíc dětí z ní do dětských domovů na začátku padesátých let za „tragédii pro naši zemi“.² Poukázal také na časté, dobře zdokumentované chyby v kolektivní péči o děti, na něž spolu s dalšími odborníky v průběhu šedesátých let upozornil. Tlak diskuse o takzvané dětské otázce³ přiměl socialistickou vládu jednat. Příslušná ministerstva připravila půdu pro reformy, které posílily roli náhradní rodinné péče jako protiváhy rezidenční péče v dětských domovech. Tento proces započal v roce 1958, kdy byl posílen institut osvojení, a trval

1 Dunovský je autorem uznávaných prací v oblasti pediatrie, péče o děti a rodinu: DUNOVSKÝ, Jiří – STOLÍNOVÁ, Jitka: *Sociální a právní problematika v dětském lékařství*. Praha, Avicenum 1979; DUNOVSKÝ, Jiří – RADVANOVÁ, Senta – KOLOUCHOVÁ, Jarmila: *Výchova dětí v náhradní rodinné péči*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1980; DUNOVSKÝ, Jiří: *Dítě a poruchy rodiny*. Praha, Avicenum 1986.

2 TÝŽ: Kollektivbetreuung von Kindern: Ein historischer Überblick. In: *Pediatrics and Related Topics*, roč. 40, č. 5–6 (2001), s. 465–469, zde s. 467.

3 K pojmu „dětská otázka“ viz JECHOVÁ, Květa: Matky a děti, chtěné i nechtěné. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (ed.): *Opozice a společnost po roce 1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2009, s. 10–72, zde s. 40.

až do roku 1973, kdy se obnovila pěstounská péče a vznikly první dětské domovy rodinného typu, včetně dvou SOS dětských vesniček, založených Sdružením přátel dětských vesniček, v jehož čele stál Jiří Dunovský.

Po roce 1945, respektive po únorovém převratu v roce 1948, byly dětské domovy preferovaným způsobem péče o „děti bez rodiny“. Tímto termínem se označovali jak biologičtí sirotci, tak i takzvaní sociální sirotci, tedy děti odebrané ze svých rodin na základě rozhodnutí soudu. Z ideologického hlediska považoval socialistický režim i mnozí pedagogové dětské domovy za nejvhodnější způsob, jak zajistit opuštěným dětem veškerou potřebnou péči a výchovu. Další formy náhradní péče, jako adopce a pěstounská péče, byly již pokládány za nadbytečné. Výchova měla splňovat především ideologické nároky na vytvoření „nového (socialistického, kolektivistického) člověka“. A z tohoto pohledu se rodina jevila spíše nedůvěryhodná. Zásadní dopad na rodinu jako na základní prvek společnosti mělo rozhodnutí státní administrativy začít v zájmu naplnění výchovných cílů socialistické ideologie spolupracovat s odborníky. Tuto kooperaci lze charakterizovat a analyzovat jako projekt sociálního inženýrství svého druhu.⁴ Sociální inženýři naplňovali moderní, ale specifický předobraz „normálního“ dětství, pokud šlo o péči, vzdělání a rozvoj. Systém náhradní péče o děti tedy sloužil jako jakási laboratoř, v níž se testovaly různé způsoby péče a výchovy a hodnotily se jejich kolektivní formy ve srovnání s péčí rodinnou či individuální.

Tento článek si klade za cíl systematicky analyzovat způsoby náhradní péče o děti v poválečném Československu, s důrazem na osvojení a pěstounskou péči jako součásti projektu sociálního inženýrství. Vedle legislativního a strukturálního zakotvení instrumentů náhradní péče text sleduje i diskurzivní schémata péče a výchovy sjednaná státními úředníky a odborníky, tak aby místo biologického rodičovství mohli nabídnout alternativu ve vhodné podobě rodičovství sociálního.

Jakým způsobem se československý režim po druhé světové válce vyrovnal s problémem náhradní péče o děti, které osiřely, ztratily se nebo byly vážně zanedbávány? Jaké motivy vedly československý stát k tomu, aby dal přednost rezidenční péči v dětských domovech před osvojením a pěstounstvím? Proč a v jaké podobě došlo k jejich opětovnému zavedení? Jaké formy náhradní péče se vyvíjely v nových legislativních a institucionálních podmínkách? To jsou základní otázky, na které hledá odpovědi následující text.

4 Dobře si uvědomuji velmi negativní konotace, které má pojem „sociální inženýrství“ v diskurzu české politiky a historiografie. Rád bych jej však proměnil v analytický nástroj pro uchopení specifického způsobu myšlení a přístupu státu a odborníků s cílem přetvořit společnost ve 20. století. V tomto ohledu navazuji na Thomase Etzemüllera, který převzal „sociální inženýrství“ od známých sociálních myslitelů, filozofa Karla Raymunda Poppera a sociologa Zygmunta Baumana, a poprvé ho v německé historiografii použil a zavedl jako analytický pojem (viz ETZEMÜLLER, Thomas: *Social engineering als Verhaltenslehre des kühlen Kopfes: Eine einleitende Skizze*. In: TÝŽ (ed.): *Die Ordnung der Moderne: Social Engineering im 20. Jahrhundert*. Bielefeld, Transcript 2009, s. 11–39; dále srv. LUKS, Timo: *Eine Moderne im Normalzustand: Ordnungsdenken und Social Engineering in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. In: *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, roč. 23, č. 2 (2012), s. 15–38).

Výzkum náhradní péče o děti

Výzkum posledních dvaceti let zprostředkoval vhléd do sociální konstrukce a role dětství v moderních společnostech, což platí i pro (post)socialistické Československo.⁵ Dětství přestalo být považováno za biologicky dané období života a proměnilo se v komplexní a diskurzivní sociální kategorii. Studium vnímání, politiky a institucionalizace dětství nabízí vhléd nejen do oblasti výchovy a péče jako takové, ale i do vztahu mezi soukromým a veřejným životem, a zejména do mechanismů státní moci a dohledu.⁶ Stejně tak jako v moderních státech obecně hrály děti nesmírně důležitou roli i v socialistických režimech, charakteristických vlastními útvary „organizované modernity“.⁷ Byly symbolem něčeho nového; lidským zdrojem zářných a šťastných zítřků, ve které měl komunismus vyústit.⁸ Odlišné vnímání dětství i pojetí výchovy a péče bylo ve srovnání s demokratickými režimy dáno především vyšší politizací života dětí a sociálním kontextem dětství.⁹ Pro socialistické hnutí a režimy zahrnovala porážka kapitalismu současně i převrat zděděných sociálních vztahů a nabourání tradičních hranic. Jevy jako vykořisťování pracovní síly, náboženství, a zejména „buržoazní rodina“ jako sociální základ společensko-hospodářské makrostruktury měly být překonány.¹⁰

Tento politický program vedl ke komplexním zásahům do sociálních, a především rodinných a genderových vztahů.¹¹ Z pohledu socialistického režimu nebyla rodina vhodným prostředím pro výchovu a vzdělávání „budovatelů socialismu“. To vyústilo ve vznik systému řízení a kontroly rodinného života.¹² K zavádění a masivnímu rozšiřování kolektivní péče o děti docházelo ve všech socialistických zemích

5 Viz NOSÁL, Igor: České dětství v kontextu socialismu a post-socialismu: Diskursy a reprezentace. In: *Sborník prací Fakulty sociálních studií Brněnské Univerzity: Sociální studia*, sv. 8. Brno, Masarykova univerzita 2002, s. 53–75.

6 Viz BAADER, Meike Sophia – EßER, Florian – SCHRÖER, Wolfgang: *Kindheiten in der Moderne: Eine Geschichte der Sorge*. In: TÍŽ (ed.): *Kindheiten in der Moderne: Eine Geschichte der Sorge*. Frankfurt/M., Campus 2014, s. 7–20.

7 Srv. WAGNER, Peter: *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*. London – New York, Routledge 1994, s. 101.

8 Viz UHLIG, Christa: Soziale Emanzipation: Der historische Bezug von Kindheit. In: KIRCHHÖFER, Dieter – UHLIG, Christa – STEINER, Irmgard – NEUNER, Gerhart (ed.): *Kindheit in der DDR: Die gegenwärtige Vergangenheit*. Frankfurt/M., Peter Lang 2003, s. 17–34.

9 Viz ANDRESEN, Sabine: *Sozialistische Kindheitskonzepte: Politische Einflüsse auf die Erziehung*. München, Reinhardt 2006.

10 Srv. RAKOSNÍK, Jakub: *Sovětské sociální státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2010; RAKOSNÍK, Jakub – TOMEŠ, Igor (ed.): *Sociální stát v Československu: Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Praha, Auditorium 2012.

11 Viz KERBLAY, Basil: Sozialistische Familien. In: BURGUIÈRE, André – KLAPISCH-ZUBER, Christiane – SEGALIN, Martine – ZONABEND, Françoise (ed.): *Geschichte der Familie*, sv. 4: 20. Jahrhundert. Frankfurt/M. – Paris, Campus 1998, s. 91–135.

12 Viz BUSCH, Friedrich W.: Familie und Kindheit. In: FÜHR, Christoph – FURCK, Carl-Ludwig (ed.): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*, sv. VI/2: 1945 bis zur Gegenwart.

východní Evropy. Důvody byly různé: od snahy usnadnit zapojení žen do pracovního procesu¹³ přes boj s chudobou a devastací po druhé světové válce,¹⁴ jež byly spojeny se zanedbáváním a podvýživou, až po naplňování výchovného programu přípravy budoucích socialistických občanů.¹⁵ Péče o děti v jeslích, mateřských školkách i ve školních družinách a odpoledních klubech byla proto přímo integrována do vzdělávacího systému.¹⁶

Tento jen velmi hrubý náčrt ideologického stanoviska socialistických režimů k rodině a výchově by však neměl zastřít skutečnost, že poměry jednotlivých socialistických států se do určité míry lišily a v průběhu let i posunovaly a proměňovaly.¹⁷ Dlouhodobá náhradní péče o děti, ať už v sirotčincích a dětských domovech, nebo v adoptivních či pěstounských rodinách, je jen výsekem širšího tématu rodinné politiky, péče o děti a výchovy. Nabízí však cenný pohled na to, jakým způsobem stát pod vedením pedagogů, pediatriů i psychologů a s jejich podporou zasahoval do života rodin a dětí, a jaké byly hlavní rysy této intervence. Umožňuje nám dozvědět se o ideologických základech, legislativním nastavení, administrativních procesech i o tom, co bylo považováno u dětí a rodiny za „normální“. Jde v první řadě o výchozí požadavky na náhradní prostředí, které mělo zastoupit původní rodinu. Náhradní péče se týkala dětí, jejichž rodiče zemřeli, byli neznámí nebo je rodičovských práv zbavil soud z důvodu porušení rodičovských povinností. Stát nejen nesl odpovědnost za zajištění dostatečného materiálního a emocionálního zázemí těchto dětí, ale této své role zároveň využíval k naplňování takových konceptů výchovy, které odpovídaly jeho politickým ideálům i vědecky podloženým normám fyzického, psychického a citového vývoje dětí.

Vývojem náhradní péče v dějinách se zabýval výzkum na úrovni jednotlivých států i v mezinárodní komparaci, většinou ovšem se zaměřením na „západní“ svět.¹⁸

Deutsche Demokratische Republik und neue Bundesländer. München, C. H. Beck 1998, s. 101–116.

- 13 Viz HAŠKOVÁ, Hana: Female Employment, Population Policy and Childcare: Early Childhood Education in Post-1945 Czech Society. In: HAGEMANN, Karen – JARAUSCH, Konrad H. – ALLEMANN-GHIONDA, Cristina (ed.): *Children, Families, and States: Time Policies of Childcare, Preschool, and Primary Education in Europe.* New York – Oxford, Berghahn 2011, s. 385–404.
- 14 Viz ZAHRA, Tara: *The Lost Children: Reconstructing Europe's Families after World War II.* Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press 2011, s. 3–23.
- 15 Viz KIRSCHENBAUM, Lisa F.: *Small Comrades: Revolutionizing Childhood in Soviet Russia, 1917–1932.* New York – London, Routledge 2001.
- 16 Viz SZIKRA, Dorottya: Tradition Matters: Childcare, Preschool, and Primary Education in Modern Hungary. In: HAGEMANN, K. – JARAUSCH, K. H. – ALLEMANN-GHIONDA, C. (ed.): *Children, Families, and States,* s. 364–384.
- 17 Viz BLUM, Alain: Socialist Families? In: KERTZER, David I. – BARBAGLI, Marzio (ed.): *The History of the European Family*, sv. 3: *Family Life in the Twentieth Century.* New Haven, Yale University Press 2003, s. 198–237.
- 18 Viz CONN, Peter: *Adoption: A Brief Social and Cultural History.* New York, Palgrave Macmillan 2013, s. 3; ASKELAND, Lori (ed.): *Children and Youth in Adoption, Orphanages, and Foster Care: A Historical Handbook and Guide.* Westport (Connecticut), Greenwood 2006; HERMAN, Ellen: *Kinship by Design: A History of Adoption in the Modern United States.*

Existuje však i několik studií, které se věnují socialistickým zemím střední a východní Evropy.¹⁹ Patří k nim práce Tary Zahry, která se zaměřila na téma instrumentalizace dětství, dětí i rodin v období národnostního boje v Čechách na konci 19. a začátku 20. století.²⁰ Tato autorka zkoumala i ideologické dimenze „rekonstrukce rodin“ ve střední a východní Evropě, zejména v Československu, během druhé světové války a krátce po ní, s důrazem na spolupráci státních úředníků a odborníků. Nezabývala se však již obdobím socialismu po roce 1948.²¹ Victoria Schmidtová ve své velmi inspirativní práci o segregaci Romů a zdravotně postižených dětí v českých zemích v posledních sto padesáti letech poukázala na obecné trendy v náhradní péči.²²

Chicago, Chicago University Press 2008; CARP, E. Wayne (ed.): *Adoption in America: Historical Perspectives*. Ann Arbor, University of Michigan Press 2002.

- 19 KSSSR, resp. Rusku viz IARSKAIA-SMIRNOVA, Elena–ROMANOV, Pavel: Institutional Child Care in Soviet Russia: Everyday Life in the Children's Home 'Krasnyi Gorodok' in Saratov. In: SCHILDE, Kurt – SCHULTE, Dagmar (ed.): *Need and Care: Glimpses into the Beginnings of Eastern Europe's Professional Welfare*. Opladen – Bloomfield Hills (Michigan), Barbara Budrich 2005, s. 91–121; BERNSTEIN, Laurie: Fostering the Next Generation of Socialists: Patrovnirovanie in the Fledgling Soviet State. In: *Journal of Family History*, roč. 26, č. 1 (2001), s. 66–89; TÁŽ: Communist Custodial Contests: Adoption Rulings in the USSR after the Second World War. In: *Journal of Social History*, roč. 34, č. 4 (2001), s. 843–861; TÁŽ: The Evolution of Soviet Adoption Law. In: *Journal of Family History*, roč. 22, č. 2 (1997), s. 204–226. K Polsku viz DYCEWSKI, Leon: Family and State in Twentieth-Century Poland. In: GRANDITS, Hannes (ed.): *Family, Kinship and State in Contemporary Europe*: sv. 1: *The Century of Welfare. Eight Countries*. Frankfurt/M. – New York, Campus 2010, s. 283–324; SZCZEPANIAK-WIECHA, Izabela – MAŁEK, Agnieszka – SLANY, Krystyna: The System of Care for Abandoned Children in Poland, 1900–1960: The Development of Family-Forms of Care. In: SCHILDE, K. – SCHULTE, D. (ed.): *Need and Care*, s. 179–196. K Maďarsku viz VARSA, Eszter: Child Protection, Residential Care and the 'Gypsy-Question' in Early State Socialist Hungary. In: HERING, Sabine (ed.): *Social Care Under State Socialism (1945–1989): Ambitions, Ambiguities, and Mismanagement*. Opladen – Farmington Hills (Michigan), Barbara Budrich 2009, s. 149–159; BICSKEI, Éva: "Our Greatest Treasure, the Child": The Politics of Child Care in Hungary, 1945–1956. In: *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, roč. 13, č. 2 (2006), s. 151–188. K NDR viz KRAUSE, Hans-Ullrich: *Fazit einer Utopie: Heimerziehung in der DDR, eine Rekonstruktion*. Freiburg im Breisgau, Lambertus 2004.
- 20 ZAHRA, Tara: "Children Betray their Father and Mother": Collective Education, Nationalism, and Democracy in the Bohemian Lands. In: SCHUMANN, Dirk (ed.): *Raising Citizens in the Century of the Child: The United States and German Central Europe in Comparative Perspective*. New York, Berghahn 2010, s. 186–205; TÁŽ: *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca (New York), Cornell University Press 2008; TÁŽ: "Each nation only cares for its own": Empire, Nation, and Child Welfare Activism in the Bohemian Lands, 1900–1918. In: *American Historical Review*, roč. 111, č. 5 (2006), s. 1378–1402; TÁŽ: Reclaiming Children for the Nation: Germanization, National Ascription, and Democracy in the Bohemian Lands. In: *Central European History*, roč. 37, č. 4 (2004), s. 501–543.
- 21 TÁŽ: *The Lost Children*, s. 3–23 a 173–193 (viz pozn. 14).
- 22 SCHMIDT, Victoria: *Child Welfare Discourses and Practices in the Czech Lands: The Segregation of Roma and Disabled Children during the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Brno, Masaryk University Press 2015.

Jiří Knapík pak nejen důkladně zhodnotil stav výzkumu dětí a dětství v socialistickém Československu,²³ ale také začal doplňovat některé z jeho mnoha mezer.²⁴ Teprve nedávno vyšla komplexní, detailní a dlouhodobá (*longue durée*) analýza vzájemných vztahů sociální a rodinné politiky a eugenických diskurzů v českých zemích ve dvacátém století.²⁵ Vznikem a vývojem systému ústavní péče v poválečném Československu do sedmdesátých let se zabývají i další dva odborné články.²⁶

Z posledních dvou uvedených textů plyne, že konsenzus mezi komunistickou stranou a odborníky ohledně nadřazenosti kolektivní péče o „děti bez rodiny“²⁷ byl koncem padesátých let oslaben. Několik studií realizovaných v zařízeních dlouhodobé rezidenční péče ukázalo, že děti umístěné v těchto zařízeních jsou v důsledku citového a sociálního strádání vystaveny značnému riziku deprivace. V průběhu šedesátých let se tak mezi odbornou veřejností rozpoutala značně polemická diskuse, která měla efekt i na státní politiku. Ústředním tématem diskuse o takzvané dětské otázce byla pozice a role rodiny, zejména matky, v „normálním“ vývoji dítěte. Mnozí odborníci zpochybnili do té doby preferované legislativní a institucionální nastavení náhradní péče. Odborná veřejnost se tak rozdělila na dva soupeřící tábory, které

23 KNAPÍK, Jiří: Děti, dětství a socialismus jako badatelská výzva. In: TÝŽ (ed.): *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava, Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd 2014, s. 9–26.

24 TÝŽ: Socialistické školství a tzv. mimoškolní výchova dětí. In: *Tamtéž*, s. 45–80; TÝŽ: Školní družiny a kluby. In: *Tamtéž*, s. 133–163.

25 RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka: *Rodina v zájmu státu: Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016. Starší práce nabízely spíše stručný přehled dějin péče o děti v českých zemích a na Slovensku: viz KOVÁČIKOVÁ, Dagmar: *História starostlivosti o opustené, osirelé a sociálne narušené deti*. In: *Pedagogická revue*, roč. 52, č. 5 (2000), s. 463–476; k péči o děti v socialistickém Československu viz KOVÁŘÍK, Jiří: „Child-Family-Care”. In: HEPWORTH, H. Philip (ed.): *Canadian Seminar on Childhood: Implications for Child Care Policies, June 1988*. Vienna, European Centre for Social Welfare Policy and Research 1989, s. 102–108; KOVÁŘÍK, Jiří: *Childhood as a Social Phenomenon: National Report Czechoslovakia*. Vienna, European Centre for Social Welfare Policy and Research 1992; BUBLEOVÁ, Věduna – MATĚJČEK, Zdeněk: *K historii pěstounské péče*. In: MATĚJČEK, Zdeněk (ed.): *Náhradní rodinná péče: Průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. Praha, Portál 1999, s. 25–30; JECHOVÁ, K.: *Matky a děti, chtěné i nechtěné* (viz pozn. 3).

26 HENSCHER, Frank: „All Children Are Ours”: Children’s Homes in Socialist Czechoslovakia as Laboratories of Social Engineering. In: *Bohemia*, roč. 56, č. 1 (2016), s. 122–144; TÝŽ: A Project of Social Engineering: Scientific Experts and the “Child-Issue” in Socialist Czechoslovakia. In: *Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, sv. 9. Opava, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historických věd 2016, s. 143–158.

27 Pod označením „děti bez rodiny“ zahrnuji i další výrazy běžně používané ve zdrojových textech (děti mimo rodiny, sociální sirotky). Tyto děti nebyly většinou sirotky v biologickém smyslu, ale jejich rodiče buď nebyli shledáni způsobilými se o ně starat, nebo se o ně starat nechtěli. Podíl „sociálních sirotků“ mezi dětmi umístěnými v dětských domovech se dramaticky zvyšoval až na 90, či dokonce 95 procent. To je jasným důkazem toho, že náhradní péče v socialistickém Československu nebyla již otázkou naléhavé péče, ale spíše nástrojem sociální a rodinné politiky s cílem zasahovat do údajně nevhodných rodin.

zastávaly různé přístupy k řešení problému. První tábor, zastoupený především pedagogy napojenými na československé ministerstvo školství, jako byli Jan Sojka, Marie Bušková a Josef Musil, trval na potřebě a užitečnosti částečně reformovaného systému rezidenční péče. Druhý tábor, k němuž patřili například psychologové Zdeněk Matějček a Josef Langmeier nebo pediatři Antonín Mores a Jiří Dunovský, požadoval naopak komplexní reformu. Snahou těchto odborníků bylo dosáhnout obnovy jiných, po roce 1945 do pozadí odsunutých forem náhradní péče, jako je osvojení a pěstounství, a získat pro ně silnější podporu.

Osvojení a pěstounská péče představují nástroje, které umožňují „vytvořit“ příbuzenské vztahy nahrazením chybějících nebo nevhodných biologických rodičů pečlivě vybranými kandidáty na „sociální rodičovství“. Podle Benedikta Stuchleyho analýza těchto témat, i když se týkají jen zlomku populace, odhaluje hlavní rys zkoumané společnosti: „S tímto tématem vždy souvisela i otázka, čím zájmům slouží adopce nejvíce: slouží zájmům dítěte; zájmům rodičů, kteří se dítěte vzdali; zájmům adoptivních rodičů; nebo zájmům státu či jiných organizací? (...) Budeme se ptát, jaký má adopce a její historie význam pro naše porozumění dětství, sociálnímu blahobytu, rodině, identitě, státu a soukromému životu, lásce a péči.“²⁸

Tento článek se zaměřuje na analýzu legislativních podmínek i obecného diskurzu ve vztahu k alternativním formám náhradní péče v socialistickém Československu od konce čtyřicátých do osmdesátých let. Nejprve ukazuje, jak režim postupně uplatňoval sankce s cílem prosadit ústavní péči jako dominantní formu náhradní péče. Poté sleduje paralelní vývoj legislativní reformy a odborného diskurzu, který prosazoval opětovné zavedení instrumentů osvojení a pěstounské péče. Věnuje se přitom akademické diskusi o základních, ideálnětypických rysech adoptivní či pěstounské rodiny i debatě o profilech dětí vhodných, respektive nevhodných k osvojení či k umístění do pěstounské péče. Toto téma se přitom netýká jen obecných otázek sociálního a morálního konformismu, ukazuje se na něm také, jak se tyto otázky prolínaly s etnickými přístupy. Zatímco ve Spojených státech byly „mezirasové“ adopce po druhé světové válce běžné,²⁹ v Československu to byla ve vztahu k „romské otázce“ spíše citlivá záležitost. V rámci projektu sociálního inženýrství byla způsobilost Romů, ať už jako osvojitelů, nebo dětí určených k osvojení, zásadním a hojně diskutovaným problémem. V neposlední řadě článek obrací pozornost na historii SOS dětských vesniček – konkrétního projektu, který se stal předmětem sporů a který vznikl z iniciativy a s podporou zástupců „rodinného tábora“ sociálních inženýrů (zejména Zdeňka Matějčka a Jiřího Dunovského), usilujících o propojení kolektivních a rodinných forem náhradní péče.

28 STUCHLEY, Benedikt: Solidarity with Children? Towards a History of Adoption. In: *Bulletin of the GHI London*, roč. 35, č. 2 (2013), s. 43–56, zde s. 43.

29 HERMAN, E.: *Kinship by Design*, s. 195–228 (viz pozn. 18); CREAGH, Dianne: Science, Social Work and Bureaucracy: Cautious Developments in Adoption and Foster Care. In: ASKELAND, L. (ed.): *Children and Youth in Adoption, Orphanages, and Foster Care*, s. 31–44, zde s. 39 (viz pozn. 18).

Marginalizace, zrušení a opětovné zavedení instituce osvojení a pěstounské péče

Problematika legislativy ovlivňující zajištění náhradní péče a rodinné politiky v socialistickém Československu je značně složitá. Osvojení, tedy zákonné vytvoření rodičovských vztahů mezi dospělými a dětmi bez ohledu na jejich biologickou spřízněnost, nebylo nikdy v Československu zcela zákonem zakázáno, stejně jako některé formy náhradní péče podobné pěstounství. Charakter těchto opatření se spíše v důsledku různých nařízení, vyhlášek a pokynů socialistické vlády různě proměňoval. Původně do dvacátých let byly adopce a pěstounství především nástrojem k zajištění dědice, respektive smluvním způsobem, jak dětem zajistit bydlení a zaopatřit je. Byly proto regulovány občanským zákoníkem a nebyly považovány za záležitosti rodinného či výchovného charakteru.³⁰ Po druhé světové válce se nejen v Československu náhradní péče změnila ve státem regulovaný systém výchovy s cílem zajistit nejen to nejlepší pro dítě, ale i pro budoucí společnost.³¹ Již v době třetí Československé republiky (1945–1948) tak vláda převzala plnou odpovědnost za osiřelé a opuštěné děti. Zákon č. 48/1947 Sb. zrušil dosavadní spolky Okresní péče o mládež, které zajišťovaly organizaci náhradní péče, ať už rezidenční, nebo rodinné. Hlavní odpovědnost převzalo ministerstvo zdravotnictví a ministerstvo práce a sociální péče. Koordinací mezi státní správou, soudy a dětskými domovy byly nadále pověřeny národní výbory v konkrétních krajích a okresech.³²

Po komunistickém převratu byl přijat nový zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném,³³ který mimo jiné reguloval práva rodičů (paragrafy 52–62), podmínky osvojení (paragrafy 63–69) a formy poručenství, nahrazující v některých ohledech pěstounskou péči (paragrafy 78–90). Podle paragrafu 61, odstavce 2 tohoto zákona mohli být rodiče v případě hrubého porušení svých povinností k dítěti zbaveni rodičovských práv. Uplatnění tohoto posledního prostředku (*ultima ratio*) mohlo mít dva následky: přijetí do ústavní péče nebo osvojení. Existovala však i třetí varianta, konkrétně možnost nařídit individuální poručenství. Rodiče dokonce mohli soudu navrhnout jméno poručníka, nejčastěji někoho z příbuzných nebo z osob blízkých. Ten pak měl pod dohledem soudu dočasně pečovat o dítě a jeho majetek. Toto opatření se v některých ohledech podobalo funkci a nastavení pěstounské péče. Je však třeba zmínit, že pokud nebyl stanoven individuální poručník nebo v případě

30 Viz SCHILLER, Milan: Právní podmínky osvojení v minulosti / Právní podmínky osvojení v ČSSR v současné době. In: VODÁK, Pavel (ed.): *Problémy osvojení dětí*. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství 1967, s. 28–51; VANĚČEK, Stanislav – MÁŠILKO, Vilém: Právní úprava pěstounství. In: *Vychovatel*, roč. 14, č. 8 (1969–1970), s. 246–249, zde s. 248.

31 Ke stejnému závěru dospěla z nadnárodní perspektivy i Tara Zahra v práci *The Lost Children*, s. 7–13 (viz pozn. 14).

32 *Zákony pro lidi.cz* [online]. *Sbírka zákonů ČR*. Zákon č. 48/1947 Sb. Zákon o organizaci péče o mládež. © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-13]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1947-48>.

33 *Tamtéž* [online]. Zákon č. 265/1949 Sb. Zákon o právu rodinném. © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-13]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1949-265>.

dlouhodobých rodinných problémů (chudoba, nemoc, pracovní zaneprázdnění) byl „veřejným poručníkem“ jmenován příslušný národní výbor, což ve většině případů vedlo k umístění dítěte do dětského domova.

Osvojení v těchto případech bylo komplikované, protože hlavním předpokladem byl souhlas „zákonného zástupce“ dítěte (paragraf 66, odstavec 2). Bez souhlasu rodičů, pokud byli stále naživu a nebyli zcela zbaveni svých práv soudem, dítě nemohlo být k osvojení uvolněno. Zákon však podrobně nestanovil výjimky, za kterých nebyl souhlas rodičů nutný. To mělo nepochybně za následek preferenci rezidenční péče. Většina dětí nemohla být na základě ustanovení příslušného paragrafu v dětských domovech osvojena, protože pokud nebyli biologičtí rodiče ochotni si je vzít zpět nebo k tomu nebyli soudem shledáni způsobilými, dítě zůstávalo jen v dočasném poručnictví v rezidenční péči a nepřecházelo do plného opatrovnictví státu.³⁴

Podle všeho tedy zákon o rodině poskytoval biologickým rodinám určitou ochranu. Zákonná pouta dítěte s rodiči nebyla přerušena a moc nad dítětem nebyla převedena na stát ani tehdy, pokud bylo dítě na blíže neurčenou dobu přijato do ústavního zařízení. Přesvědčivějším vysvětlením však je, že šlo o méně zjevný represivní způsob, jak udržet děti v rezidenční péči a vychovávat je v souladu se žádoucími ideologickými a vědecky zdůvodněnými koncepty. Tuto hypotézu dokazuje několik dokumentů ministerstva práce a sociální péče, které bylo do roku 1952 zodpovědné za dětské domovy pro děti ve věku od jednoho do patnácti let.³⁵ Tyto dokumenty jasně formulují výchovný ideál „nového člověka“ a „budovatele socialismu“. Tohoto ideálu mělo být dosaženo uplatněním metod a konceptů doporučených pedagogy, pediatrii a psychology, s cílem poskytnout dítěti jen to „nejlepší“. Nicméně definici toho „nejlepšího“ silně ovlivňovaly instituce režimu, který si přisvojoval právo zajistit vhodnou výchovu budoucích členů socialistické společnosti tam, kde biologičtí rodiče nebyli shledáni způsobilými tento požadavek naplnit.

Oficiální místa na začátku padesátých let několikrát jasně artikulovala přednost rezidenční péče v dětských domovech před jinými formami péče, jako je osvojení nebo pěstounství, a ideologickou legitimizaci tohoto postupu. Zákon o sociálně-právní ochraně mládeže z roku 1952 stanovil, že „v případě přijetí dítěte do náhradní péče, nahrazující rodinu, má být dítě obvykle umístěno do zařízení kolektivní péče“. Náhradní rodinná péče se připouštěla jako alternativa jen tehdy, když

34 Tamtéž [online]. Zákon č. 69/1952 Sb. Zákon o sociálně právní ochraně mládeže. © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-13]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1952-69>; DUNOVSKÝ, Jiří: Dotazy a odpovědi. In: *Československá pediatrie*, roč. 19, č. 10 (1964), s. 947 n.

35 *Státní okresní archiv (SOkA) Opava, fond (f.) Okresní národní výbor (ONV) Opava, karton (k.) 238, inventární číslo (inv. č.) 289, Směrnice pro zřizování a provoz dětských domovů pro děti předškolního věku (č.j. VI-1067/78): Příloha I k oběžníku poř[adové] č[íslo] 1024/1950. In: *Sbírka oběžníků pro KNV: Příloha*. Praha, Ministerstvo práce a sociálních věcí 1950; *SOkA Nový Jičín, f. ONV Nový Jičín, k. 1119, inv. č. 1158, sign. 452.11, Směrnice pro zřizování a provoz dětských domovů pro děti školního věku (č.j. VI-1067/78): Příloha I k oběžníku poř. č. 1024/1950. In: *Sbírka oběžníků pro KNV*. Praha, Ministerstvo práce a sociálních věcí 1950.**

Děti v jídelně dětského domova na Pardubicku, leden 1957 (foto Bedřich Krejčí, ČTK)

existovala záruka, že „dítě bude vychováno k lásce k lidově demokratickému státu“.³⁶ Opatření, které nejzřetelněji směřovalo ke zvýhodnění rezidenční péče před péčí rodinnou, bylo však tehdy již v platnosti. O rok dříve, v roce 1951, byla výnosem ministerstva sociálních věcí totiž zcela zrušena pěstounská péče. V souladu s tímto předpisem musely být z pěstounské péče přemístěny do dětských domovů všechny děti, které nemohly být dány k adopci, zůstat v péči přímých příbuzných nebo se vrátit ke svým biologickým rodičům.³⁷

Tento radikální krok byl již před svým přijetím předmětem vyostřené diskuse. Zpráva o stavu pěstounské péče v českých zemích a na Slovensku, předložená v listopadu 1950 na společném jednání zástupců ministerstva práce a sociální péče, ministerstva školství a ministerstva zdravotnictví, přinesla informace o špatných výsledcích v této oblasti. Nejhorší situace byla podle zprávy na slovenském venkově, kde rodiny rolníků využívaly děti k těžké práci na poli a neumožňovaly jim chodit do školy. V souvislosti se zprávou bylo oznámeno, že slovenská Komise pro sociální záležitosti již začala pěstounskou péči rušit a umisťovat z ní všechny děti

³⁶ Zákon č. 69/1952 Sb., paragraf 9 (viz pozn. 34).

³⁷ Ministerstvo práce a sociálních věcí: Pokyny pro umísťování dětí, které nemohou být vychovávány vlastními rodiči (VI-1070/25-51). In: *Věstník Ministerstva školství, věd a umění*, roč. 7, č. 19 (1951), s. 214–216.

do urychleně zakládaných dětských domovů. Tento postup se zjevně setkal se souhlasem českých úředníků ministerstva sociální péče. Namísto snahy odstranit zjištěné nedostatky byla tedy pěstounská péče zcela zrušena, a to i v českých zemích. Náležitou materiální, citovou a sociální péči měla nadále zajišťovat zařízení dlouhodobé rezidenční péče. Jejich prostřednictvím mělo být garantováno i dodržování povinné školní docházky dětí a jejich pravidelné zdravotní prohlídky. Hlavním cílem však zůstávala výchova „socialistického člověka“, kterou podle státní správy individuální náhradní péče nedokázala zaručit.³⁸

Lze jen těžko říct, kolika dětí se tento radikální krok skutečně dotkl. Jiří Dunovský ve svém hodnocení citovaném v úvodu odhadl jejich počet na přibližně šest tisíc.³⁹ V článku z roku 1969 uvedl, že před rokem 1952 bylo v pěstounské péči mezi třinácti a patnácti tisíci dětmi.⁴⁰ Přitom v roce 1948, kdy stát převzal zodpovědnost za náhradní péči, měly tehdy existující dětské domovy kapacitu jen patnáct set lůžek. Po masivním růstu, který pramenil ze skutečné potřeby i z politické vůle, bylo v roce 1965 k dispozici již přibližně dvacet tisíc lůžek. Z toho lze usuzovat, že děti, které byly dříve v pěstounské péči, tvořily největší podíl z tisíců nových obyvatel dětských domovů. Je však třeba mít na paměti, že pro tento systém byla do značné míry příznačná i fluktuace. Krátkodobé umístění dětí v domovech, zejména v období těsně po druhé světové válce, nebylo ničím neobvyklým u chudých rodin, které se tak zbavovaly přespočetných „hladových krků“. Později ke zvyšování počtu svěřenců ústavů přispívaly i sociálně-ekonomické změny, zejména poptávka po pracovní síle žen v průmyslu. Svou roli zjevně hrála i skutečnost, že zákonná pouta mezi rodiči a dítětem nebylo možné snadno zrušit. Pediatr Antonín Mores, přednosta dětské kliniky v Olomouci, kritizoval rodiče za svévolné využívání dětských domovů jako výhodných institucí zaopatřujících děti. Zákon podle něj nenabízel mnoho možností, jak ve velkém nahradit „biologické“ rodičovství rodičovstvím „sociálním“, ačkoliv – jak se domníval – by z toho mělo prospěch mnoho dětí.⁴¹

Během padesátých let byla rezidenční péče v dětských domovech i nadále preferovanou formou náhradní péče. V roce 1958 však Národní shromáždění schválilo novelu zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, která poprvé specifikovala podmínky, za kterých může dojít k osvojení dítěte i bez souhlasu jeho biologických rodičů. Podle těchto kritérií bylo dítě volné k osvojení, pokud setrvalo v rezidenční péči minimálně jeden rok a rodiče o ně neprojeví žádný zájem, anebo pokud o ně

38 *Národní archiv*, Praha (dále NA), f. Ministerstvo práce a sociální péče, sociálně-právní ochrana mládeže, k. 614, sign. 1070, zápis o gremiální poradě ministerstva o pěstounské péči, 27.11.1950.

39 DUNOVSKÝ, J.: Kollektivbetreuung von Kindern (viz pozn. 2).

40 TÝŽ: K vývoji československé pediatrie. In: *Československá pediatrie*, roč. 24, č. 7 (1969), s. 651–653.

41 MORES, Antonín: Rozbor problémů dlouhodobého a trvalého pobytu dětí v kojeneckém ústavě, týdenních jeslích a mateřské školce a ve všech dětských domovech olomouckého okresu. In: *Tamtéž*, roč. 18, č. 1 (1963), s. 74–80.

nejevili v jiných případech zájem po dobu alespoň dvou let.⁴² Novela mimoto zaváděla různé typy osvojení, a to nezrušitelné a zrušitelné. Při nezrušitelném osvojení byli biologičtí rodiče navždy zbaveni svých práv a vymazáni z rodného listu ve prospěch osvojitelů. Cílem tohoto opatření bylo ujistit osvojitele o nezrušitelném charakteru jejich nového rodinného vztahu, a tak podpořit obecný zájem o osvojení.⁴³ Přesto v praxi docházelo v důsledku nedůsledně zajištěné anonymity a chybných postupů k mnohým konfliktům mezi osvojiteli a biologickými rodiči.⁴⁴

Proč socialistický režim nakonec ustoupil od zvýhodňování kolektivní náhradní péče? Reforma byla motivována dvěma faktory. Zaprvé, řada dětských domovů byla přeplněná.⁴⁵ A zadruhé, státní správa nemohla ignorovat alarmující výsledky psychologických studií realizovaných v dětských domovech, ze kterých vyplývalo, že dlouhodobé umístění v kolektivním výchovném zařízení ohrožuje „normální“ vývoj dítěte, pokud jde o jeho citové a sociální potřeby. Pro zevrubné přiblížení obsahu a příčin debaty o takzvané dětské otázce není v tomto textu prostor, je však třeba uvést, že nesmírně ovlivnila československé veřejné mínění a přispěla k tomu, že vláda začala jednat.⁴⁶

Asi nepřekvapí, že rozhodující kritérium zavedené v roce 1958, tedy „nezájem“ biologických rodičů o dítě žijící v dětském domově, zůstalo v průběhu let s ohledem

Jiří Dunovský (1930–2015), významný pediater a sociální pediater, zakladatel Sdružení přátel SOS dětských vesniček, Dětského krizového centra a dalších zařízení na pomoc ohroženým dětem (osobní archiv Věduny Bubleové)

42 [Zákony pro lidi.cz](http://zakony.pro lidi.cz) [online]. *Sbírka zákonů ČR*. Zákon č. 15/1958 Sb. Zákon o změně předpisů osvojení. © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-13]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-15>.

43 Komentář k této změně předpisu viz PETRULÁKOVÁ, Jiřina: K úpravě osvojení v návrhu zákona o rodině. In: *Vychovávateľ*, roč. 8, č. 3 (1963–1964), s. 75–77.

44 Viz AGÓČOVÁ, Zlata – PETRULÁKOVÁ, Jiřina: Problémy osvojení v praxi orgánů starostlivosti o mládež. In: *Tamtéž*, č. 4, s. 121–123.

45 Viz ŠTOLOVÁ, Olga: Výsledky zdravotní péče o dítě v roce 1955 a úkoly v roce 1956. In: *Československá pediatrie*, roč. 11, č. 2–3 (1956), s. 82–89.

46 Viz HENSCHEL, F.: “All Children Are Ours” (viz pozn. 26); TÝŽ: A Project of Social Engineering (viz pozn. 26).

na svoji vágnost klíčovým předmětem vyostřených diskusí.⁴⁷ Bylo na soudech, aby rozhodovaly případ od případu. V archivech lze nalézt žádosti biologických rodičů o opětovné získání dítěte s poukazem na změnu jejich životního stylu. Tyto žádosti byly většinou zamítnuty, pokud zprávy pečovateli potvrdily, že dítě navštěvují jen občas nebo mezi rodiči a dítětem chybí osobní vztah.⁴⁸ Nový zákon o rodině, č. 94/1963 Sb., s definitivní platností sjednotil kritérium trvání „nezájmu“ na jeden rok, opět však nestanovil, jakým konkrétním způsobem se má zájem projevovat. Mezníkem se však tento zákon stal ve sporu o podobu nejlepšího výchovného prostředí pro dítě, které nemůže žít se svými biologickými rodiči. Paragraf 45 zákona obnovil krátkodobé svěření dítěte do péče jiné osoby, která s ním nemusela být nutně v příbuzenském vztahu. Jednalo se tedy o opatření, které obsahoval již starší zákon o právu rodinném z roku 1949, a vykazovalo opět některé shodné rysy s pěstounskou péčí. Jeho primárním cílem však bylo ulevit dětským institucím a svěřit do krátkodobé péče děti, které se mohly v dohledné době vrátit ke svým rodičům. Práva a povinnosti pečovatele ovšem nebyly jednotně stanoveny a o každém konkrétním případě proto musely rozhodovat soudy.

Odborníci přijali zákon o rodině z roku 1963 v obecné rovině pozitivně. Oceňovali zejména, že vrátil rodinu na první místo v péči o děti a jejich výchově.⁴⁹ Zákon byl kompromisem mezi jejich požadavky a cíli vlády. Na jednu stranu jasně deklaroval ideologické cíle výchovy a zakotvil vliv společnosti, komunistické strany a masových organizací v této oblasti.⁵⁰ Na druhou stranu podpořil alternativy k rezidenční péči o děti, které nemohly z nějakého důvodu žít se svými rodiči, a upustil tak od dosud panující víry v potenciál kolektivní výchovy.

Ne všichni však byli spokojeni a spory mezi přívrženci vylepšené rezidenční péče a zastánci individuální rodinné náhradní péče pokračovaly. Především pediatri Antonín Mores požadoval zrychlení osvojovacího řízení a okamžité zbavení práv rodičů v případě, pokud bylo dítě umístěno do dětského domova rozhodnutím soudu. Mores, jehož názory však nesdíleli všichni jeho kolegové, se zasazoval i o obnovení pěstounské péče jako prvního kroku na cestě k osvojení.⁵¹ Jiní odborníci, jako Marie Bušková z ministerstva školství,⁵² naopak připomínali špatnou zkušenost

47 Postup soudů v tomto ohledu nebyl příliš konzistentní. Viz DUNOVSKÝ, Jiří – RADVANOVÁ, Senta – ŠVESTKA, J.: K pojetí opravdového zájmu rodičů o dítě podle zákona o rodině. In: *Socialistická zákonnost*, roč. 15, č. 3 (1967), s. 129–135.

48 *SOKa Opava*, f. ONV Opava, k. 198, inv. č. 288, Az 114/57, *Opatrovnické a poručenské spisy týkající se péče o děti*. Opava, ONV Opava 1957.

49 PETRULÁKOVÁ, J.: K úpravě osvojení v návrhu zákona o rodině.

50 Zejména v paragrafech 30–31 a 41–42. Viz *Zákony pro lidi.cz* [online]. *Sbírka zákonů ČR*. Zákon č. 94/1963 Sb. Zákon o rodině. © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-13]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1963-94>.

51 SCHILLER, Milan: K zákonu o rodině. In: *Vychovávateľ*, roč. 8, č. 5 (1963–1964), s. 157–159; MORES, Antonín: Problémy osvojení v praxi. In: *Tamtéž*, roč. 9, č. 3 (1964–1965), s. 78–80.

52 Zodpovědnost za dětské domovy pro děti ve věku od tří do patnácti let byla již v roce 1952, poté co bylo zrušeno ministerstvo práce a sociální péče, převedena na ministerstvo školství. Batolata a kojenci byli umísťováni do zařízení fungujících pod záštitou ministerstva zdravotnictví.

s tradiční formou pěstounství, které podle nich sloužilo především jako zdroj levné práce a příjmu. Obnovení pěstounské péče v nějaké pozměněné podobě ovšem i Bušková pokládala jen za otázku času. Zavedená rezidenční opatření ani prosté znovuoobnovení pěstounské péče však vzhledem k vývoji společenských a rodinných vztahů v socialistickém Československu nebyla považována za vhodné řešení pro všechny děti bez rodiny.⁵³

Pěstounská péče byla nakonec obnovena zákonem č. 50/1973 Sb. jako součást komplexního reformního procesu, který se odehrával na mnoha úrovních mezi lety 1970 a 1974.⁵⁴ Zákon vymezil účel a rozsah využití pěstounské péče, reguloval práva a povinnosti pěstouna i rozsah státní materiální a finanční podpory.⁵⁵ V souladu s požadavky Antonína Morese byla pěstounská péče ustavena jako předběžná procedura osvojení. Novelizací zákona o rodině byla pak v roce 1982 na šest měsíců zkrácena doba, po jejímž uplynutí bylo dítě, o které rodiče neprojevovali zájem, nabídnuto k osvojení.⁵⁶

Nakonec tedy v Československu stát i odborníci vytvořili diferencovanější formy náhradní péče o „děti bez rodiny“ a zavedli postupy nutné k jejímu zajištění. Sociální inženýři tím otevřeně přiznali nedostatky dlouhodobé rezidenční péče. Zároveň zohlednili vývoj společnosti v tom smyslu, že odstranili rizika a nevýhody dřívějšího systému rodinné náhradní péče.⁵⁷ Opětovné zavedení praxe osvojení a pěstounské péče, vytvoření vhodných legislativních podmínek i vznik nového typu dětských zařízení tak odrážely obecnou debatu o nejlepší výchově dětí jakožto cestě k zajištění kýžené budoucnosti společnosti. Po letech preferování kolektivní náhradní péče byl nyní přehodnocen a doceněn význam rodiny jako základního prostředí pro výchovu dítěte. K tomuto obratu nezanedbatelně přispěla značně otevřená a konfliktní diskuse o konceptech výchovy a péče o děti, krátce označovaná jako „dětská otázka“.

53 Viz BUŠKOVÁ, Marie: Prohloubení péče o děti vychovávané mimo vlastní rodinu. In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 7 (1965–1966), s. 244–246.

54 Hlavní zásady, kroky a opatření byly navrženy v publikaci: MUSIL, Josef – BUŠKOVÁ, Marie: *Koncepce dětských domovů: Ideový záměr Ministerstva školství ČSR*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970.

55 *Zákony pro lidi.cz* [online]. *Sbírka zákonů ČR*. Zákon č. 50/1973 Sb. Zákon o pěstounské péči. © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-13]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1973-50>.

56 *Tamtéž* [online]. Zákon č. 132/1982 Sb. Zákon, kterým se mění a doplňuje zákon o rodině. © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-13]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1982-132>.

57 NA, f. Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1969–1972, k. 213, sign. 8721, Federální ministerstvo práce a sociálních věcí – odbor rodinné a sociální péče: *Zákon o pěstounské péči: Materiály a zprávy*, 19.8.1971.

Kvantitativní rozměry náhradní péče a důsledky normativních konceptů

Ačkoliv podle archivních materiálů zájem o adopce v padesátých letech neklesal,⁵⁸ počet skutečně osvojených dětí byl v této době velmi nízký (jak to demonstruje tabulka na následující straně). Úředník ministerstva spravedlnosti František Stýblo při hodnocení těchto údajů v polovině šedesátých let výslovně kritizoval rozpor mezi zájmem potenciálních osvojitelů a nízkou mírou uskutečněných adopcí jako nekompetenci a nezájem příslušných úřadů.⁵⁹ Jiří Dunovský, jakožto zástupce ministerstva zdravotnictví, byl v hodnocení stejných dat překvapivě méně kritický a zdůrazňoval stále rostoucí počet adopcí, zejména po roce 1963.⁶⁰

Statistiky z období od poloviny padesátých do poloviny šedesátých let upozorňují na několik zajímavých vzorců, zejména s ohledem na vývoj v českých zemích a na Slovensku. V první řadě to byl soustavně narůstající počet dětí ve věku do tří let umístěných v dětských domovech, který z osmi tisíc osmi set v roce 1955 stoupl až na jedenáct tisíc v roce 1964. Zadruhé to byl poměr počtu dětí umístěných v ústavní péči v obou částech republiky. Je zajímavé, že počet těchto dětí byl v českých zemích v určitých momentech až pětapůlkrát vyšší než na Slovensku, aby se nakonec v roce 1964 množství těchto dětí ustálilo na hodnotách, které odrážely skutečný poměr obyvatel v Československu (dvě třetiny v české části, jedna třetina ve slovenské části země). Určitým vysvětlením původního nepoměru může být vyšší míra industrializace a urbanizace v českých zemích, která se dotkla českých rodin výrazněji než rodin na Slovensku. A zatřetí, ačkoliv zákon o rodině z roku 1963 usnadnil osvojení v celé republice, podíl adopcí v českých zemích byl vždy vyšší než na Slovensku. O příčinách lze pouze spekulovat. Pokud však vezmeme v potaz rozvíjející se diskusi o vlastnostech osvojovaného dítěte, vysvětlením může být značně vyšší počet dětí „romského původu“ na Slovensku (tamní populace Romů byla čtyřikrát vyšší než v české části země).⁶¹ Jak bude zřejmé z dalšího výkladu, romské děti byly považovány v souvislosti s osvojením a pěstounskou péčí za specifický problém. A tak zatímco se jejich podíl mezi dětmi v dětských domovech zvyšoval a přestože zájem o jejich osvojení a později i pěstounství byl vysoký, většina párů odmítala stát se sociálními rodiči romského dítěte.⁶²

58 SOkA Blansko, f. Dětský domov v Křtinách, Korespondence 1954, č. 1497, značka J 55.

59 STÝBLO, František: K přehledům o osvojení. In: *Socialistické soudnictvo*, roč. 13, č. 5 (1965), s. 349–356.

60 DUNOVSKÝ, Jiří: Statistické údaje o osvojení v letech 1955 až 1964 v ČSSR. In: *Československá pediatrie*, roč. 21, č. 2 (1966), s. 170–176.

61 Viz STRIELKOWSKI, Wadim: *Roma Migrations: Economics of Ethnicities and Social Groups in Central and Eastern Europe*. Prague, Charles University, Faculty of Social Sciences 2012, s. 42.

62 NA, f. Ministerstvo práce a sociálních věcí, k. 105, sign. 8720, Odbor péče o rodinu a mládež MPSV: *Zpráva o šetření cikánských dětí v náhradní rodinné péči*, Praha, 5.3.1980.

Rok	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964
Č(S)R Umístěno v DD	7437	7487	7533	7445	7810	7905	8082	7755	8071	8051
Osvojeno z DD	182	258	310	361	308	283	308	377	569	614
Podíl v %	2,45	3,45	4,12	4,85	3,94	3,58	3,81	4,86	7,05	7,63
S(S)R Umístěno v DD	1358	1981	2098	2176	2443	2327	2628	2600	2698	2754
Osvojeno z DD	29	50	44	60	75	71	82	117	117	139
Podíl v %	2,14	2,52	2,10	2,76	3,70	3,10	3,12	4,50	4,34	5,05
ČS(S)R Umístěno v DD	8795	9468	9631	9621	10 253	10 232	10 710	10 355	10 769	10 805
Osvojeno z DD	211	308	354	421	383	354	390	494	686	753
Podíl v %	2,40	2,25	3,68	4,38	3,74	3,46	3,64	4,77	6,37	6,97

Počet a procentuální podíl dětí ve věku do tří let umístěných v dětských domovech a osvojených ročně v letech 1955–1964 v České (socialistické) republice, Slovenské (socialistické) republice a Československé (socialistické) republice. Údaje se týkají dětí osvojených z dětských domovů, nikoli dětí osvojených nevlastním rodičem (tedy novým manželem jejich matky).⁶³

Od počátku šedesátých let, paralelně s počínající diskusí o „dětské otázce“, jejímž impulzem byly vědecké výzkumy o „narušeném“ psychickém, citovém a sociálním vývoji mnohých dětí umístěných v dlouhodobé kolektivní péči, přestala diskurzu o péči a výchově dětí dominovat politická ideologie a socialistická rétorika. Již zmíněné změny zákona a nové přístupy měly tedy připravit vhodnou půdu pro zvýšení počtu osvojených dětí a dětí v pěstounské péči. Na konci desetiletí se již političtí představitelé i odborníci shodli na tom, že rodinné prostředí je pro dítě „nejlepší“: „V každém případě je třeba tuto možnost nevylučovat z nějaké zásady, protože zajistit řádnou rodinnou výchovu namísto ústavní je nejzásadnější čin, který můžeme pro tyto děti vykonat.“⁶⁴

Autor této věty, již zmíněný Antonín Mores, vybočoval mezi odborníky v Československu svými radikálními požadavky. Byl nejen horlivým zastáncem osvojení a pěstounské péče, ale požadoval i přísné sankce pro rodiče, kteří se nedokázali o své děti řádně postarat.⁶⁵ Jeho hluboké přesvědčení o možnosti vhodně naprojektovat

63 Zdroje: STÝBLO, F.: K přehledům o osvojení (viz pozn. 59); DUNOVSKÝ: Statistické údaje o osvojení v letech 1955 až 1964 v ČSSR (viz pozn. 60). Obě práce využívají stejná statistická data, ale liší se v závěrečném resumé i v tom, k jakým závěrům dospěly.

64 MORES, Antonín: Je pobyt dětí v dětských domovech vždy nutný? In: *Vychovávateľ*, roč. 10, č. 5 (1965–1966), s. 158–160, zde s. 160.

65 TÝŽ: Pokus o placenou pěstounskou péči. In: *Československá pediatrie*, roč. 24, č. 10 (1969), s. 873 n.; TÝŽ: K problémům osvojení ústavních dětí, 1–3. In: *Tamtéž*, roč. 21, č. 1 (1966), s. 72–86.

„sociální rodičovství“ postupně sdílelo stále více odborníků – pediatriů, psychologů, pedagogů i právníků.⁶⁶ Rodiny, které nesplňovaly jisté normativní požadavky – již ani ne ideologicky, ale spíše vědecky založené – měli tito odborníci tendenci vnímat jako narušené. Byli přesvědčeni o tom, že je nejen možné, ale i lepší vytvořit vhodnou „umělou rodinu“ než poskytovat větší podporu „dysfunkční rodině“. V určitém ohledu se tak jejich názory podobaly přesvědčení o možnosti vychovat „nového, socialistického člověka“ v kolektivních zařízeních, tak jak to bylo formulováno v nařízeních a zákonech z konce čtyřicátých a začátku padesátých let. Stoupající význam alternativních forem náhradní péče od sedmdesátých let je však i tak působivou ukázkou reorientace projektu sociálního inženýrství, kterým se zabývá tento text.

Rok	1970	1973	1975	1978	1980	1981	1982	1983
<i>Celkový počet dětí v náhradní péči v ČSR</i>	6516	6529	6024	5136	4957	4469	4512	4956
<i>Osvojené děti</i>								
Celkem	970	1039	974	889	700	651	567	639
Podíl v %	14,8	15,9	16,2	16,3	14,1	14,6	12,6	12,9
Romské děti					110			138
Podíl v %					15,7			(21,6)
<i>V pěstounské péči</i>								
Celkem		911	897	781	919	801	724	759
Podíl v %		14	14,9	14,1	18,5	17,9	16	15,3
<i>V péči jiné osoby</i>								
Celkem	1474	1119	930	681	624	580	664	869
Podíl v %	22,7	17,1	15,4	13,2	12,6	13	14,7	17,5
Romské děti					76			
Podíl v %					12,2			
<i>V rezidenční péči</i>								
Celkem	4072	3460	3223	2888	2714	2437	2557	2696
Podíl v %	62,5	53	53,5	56,4	54,8	54,6	56,7	54,3
Romské děti					960			1119
Podíl v %					35,4			41,5

Počet dětí celkem a romských dětí ve věku do patnácti let v různých typech náhradní péče v letech 1970–1983 v České socialistické republice. Údaje o romských dětech jsou k dispozici jen pro roky 1980 a 1983 a ne pro všechny kategorie.⁶⁷

66 Viz ZEMAN, Ladislav: Osvojení dětí z dětských domovů. In: *Socialistická zákonnost*, roč. 15, č. 2 (1967), s. 89–92; KUČERA, Jan: Otevřený dopis opatrovníckým soudům a orgánům péče o děti. In: *Vychovávatel*, roč. 14, č. 2 (1969–1970), s. 42–45.

67 Údaje vycházejí ze zpráv uložených v Národním archivu: NA, f. Ministerstvo práce a sociálních věcí, k. 104, sign. 8700–8740, *Zpráva o činnosti národních výborů v sociální péči o děti v roce 1978, 1980, 1983*. Praha, Odbor péče o rodinu a mládež MPSV [1984]; *tamtéž*, k. 105, sign. 8720, BRABENEC, František – TEPLÁ, Olga: *Zhodnocení vývoje osvojení a pěstounské péče a zvláštních zařízení pro výkon pěstounské péče*. Praha, Odbor péče o rodinu a mládež MPSV [1984].

Data uvedená v předešlé tabulce se sice vztahují výhradně k české části federace, vyplývá z nich však několik zajímavých důsledků odborné agendy a legislativních reforem náhradní péče v průběhu sedmdesátých a na začátku osmdesátých let. Zaprvé stojí za povšimnutí, že celkový počet dětí v náhradní péči postupně poklesl o téměř čtvrtinu. To naznačuje určitou stabilizaci rodinných vztahů i pozměněnou praxi, která navzdory požadavkům odborníků dávala přednost poradenství původním rodinám před jejich rozdělením. Vysvětluje to také relativně vysoké a stabilní počty dětí svěřených do dočasné výchovy jiné osoby. Tato možnost, upravená v paragrafu 45 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, znamenala často svěření dítěte do výchovy příbuzného, aby nebylo zcela odtrženo od rodiny. Zadruhé je zjevné, že rezidenční péče ztratila na významu ve srovnání s individuálními a rodinnými formami náhradní péče. A zatřetí, tři nejdůležitější alternativy rezidenční péče – tedy osvojení, pěstounská péče a výchova jinou osobou – probíhaly ve specifických cyklech. To naznačuje, že různé formy náhradní péče byly aplikovány flexibilně, v závislosti na konkrétní konstelaci a podmínkách, ve kterých se děti i náhradní rodiny nacházely. Diverzifikaci náhradní péče kritizovali proto také lékaři v dětských zařízeních, kteří si stěžovali na zvýšení odpovědnosti a rozšíření povinností s tím spojených. I přes stále komplikovanější metody se pracovníkům dětských zařízení ani státním úředníkům zabývajícím se agendou náhradní péče nedostávalo žádné dodatečné podpory.⁶⁸

Souviselo to přímo s tím, že hlavním zájmem odborníků od konce šedesátých let nebylo již prokázat, že nejlepším řešením pro opuštěné a zanedbané děti je náhradní rodinná péče, nýbrž nastavit kritéria vlastností osvojitelů či pěstounů (věk, osobnost, motivace) i dětí vhodných k osvojení či k umístění do pěstounské péče (věk, osobnost, poruchy chování, mentální poruchy, prognózy vývoje) a následně tyto vědomosti přetavit do zajištění náhradní péče o děti.⁶⁹ Následující výklad podrobněji sleduje diskusi ohledně pozitivních i negativních kritérií ve vztahu k různým formám náhradní péče, přičemž se speciálně zaměřuje na již zmíněnou „romskou otázku“. Zvláštní pozornost věnují odborníkům, kteří rozpracovávali podmínky pro osvojení na základě zákona o pěstounské péči, a jejich typologii sociálního rodičovství. Prostřednictvím řady individuálních i skupinových studií sociální inženýři usilovně zkoumali podmínky a možné problémy spojené se zavedením sociálního rodičovství. Pediatři a psychologové rozpoutali debatu o vhodné náhradní péči a sebevědomě předpokládali, že bez jejich expertízy a nezbytného prověřování ke zlepšení systému sociálního rodičovství nedojde.⁷⁰ Byli také připraveni zajistit supervizi a poskytnout poradenství místním národním výborům, zodpovědným

68 Viz HANIKOVÁ, Z. – BAŽANTOVÁ, I.: Změny v problematice osvojení během 15 let. In: *Československá pediatrie*, roč. 37, č. 8 (1982), s. 473–477.

69 Tuto agendu zformuloval již v roce 1963, těsně před přijetím zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, uznávaný dětský psycholog Zdeněk Matějček (viz MATĚJČEK, Zdeněk: K otázce adopce. In: *Tamtéž*, roč. 18, č. 9 (1963), s. 842–846).

70 Viz DUNOVSKÝ, Jiří: Náhradní rodinná péče z hlediska dětského lékaře. In: *Tamtéž*, roč. 31, č. 1 (1981), s. 33–37; KOTEK, Miloslav – NOVÁK, Tomáš: Psychologie a náhradní rodinná péče. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 20, č. 3 (1985), s. 265–274.

za organizaci adopce, i potenciálním osvojitelům, kteří by mohli případné problémy a rizika podcenit.⁷¹

Již zmíněný psycholog Zdeněk Matějček v roce 1963 jako jeden z prvních expertů problematizoval otázku adopce s ohledem na zúčastněné strany: biologickou matku (ne rodiče!) a její motivy dát dítě k osvojení; dítě a jeho veškeré možné „újmý“ způsobené dysfunkční rodinou a negativními vlivy kolektivních zařízení; a v neposlední řadě i osvojitele s jejich motivy a očekáváními „již hotového“ dítěte.⁷² Hlavní snahou Matějčka bylo předejít situaci, kdy by osvojitelům bylo svěřeno narušené dítě. Děti s mentálním postižením nebyly pochopitelně shledávány jako vhodné k osvojení. Nové rodiče bylo však třeba důkladně připravit i na možné „poškození“ či retardace, jež lze u velmi malých dětí ve věku do jednoho roku jen obtížně zjistit. Věk do jednoho roku přitom považoval Matějček za věk k osvojení ideální. Rodiče neměli být podle Matějčka ani příliš staří, ale zároveň ani příliš mladí, protože takové páry mohou mít v pozdějším věku vlastní děti, což by mohlo působit problémy. Adopce jednotlivci vnímal Matějček velmi skepticky. V obecné rovině bylo podle Matějčka důležité důkladně prověřit životní styl i postoje osvojitelů: Proč chtějí adoptovat dítě? Jak vnímají rodičovství? Bude mít dítě jejich plnou pozornost? Ačkoliv dívky byly vždy při osvojování preferovány, zkušenost s chlapci, i když stále velmi malá, byla veskrze pozitivní.

Platnost normativních předpokladů, jak je navrhl Matějček, mělo prokázat několik studií vedených Matějčkem i dalšími odborníky, které zohledňovaly kvantitativní i kvalitativní aspekty osvojení. Na jejich základě Matějček v roce 1967 potvrdil původní doporučení, že nejlepším předpokladem k adopci je raný věk dítěte, s poukazem na to, že u valné většiny starších dětí se již vyskytly vážné duševní poruchy nebo poruchy chování, které působily v nové rodině řadu problémů.⁷³ Matějček také zdůraznil, že je potřeba osvojitele důkladně prověřit, zejména s ohledem na jejich psychický stav a citovou vyrovnanost. Ačkoliv požadovaná kritéria museli splňovat oba rodiče, odborníci se většinou odkazovali na náhradní matku jakožto na osobu primárně odpovědnou za dítě. To podtrhuje skutečnost, že přes veškerou pokrokovou rétoriku panovalo v socialistickém Československu stále tradiční vnímání genderových rolí, zejména v oblasti rodiny, péče o děti a výchovy.⁷⁴

Základní rysy pojmenované Matějčkem potvrdily i pozdější studie, které se zabývaly zkoumáním již uskutečněných adopcí.⁷⁵ Existoval tedy výčet důležitých kritérií, která měli osvojitelé naplňovat: věk nad pětáctýřet let, stabilní osobnost obou, několikaletý nenarušený vztah, určité hlubší pedagogické znalosti a schopnost citlivě

71 VODÁK, P. (ed.): *Problémy osvojení dětí* (viz pozn. 30).

72 MATĚJČEK, Z.: K otázce adopce, s. 844.

73 TÝŽ: Zkušenosti s dětmi adoptovanými v předškolním věku. In: VODÁK, P. (ed.): *Problémy osvojení dětí*, s. 83–103.

74 Viz ZIEMSKA, Maria: Osobnost adoptivních rodičů. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 4, č. 1 (1969), s. 73–84. Ačkoliv název zmiňuje rodiče, článek (stejně jako studie, ze které text vycházel) se zabývá pouze podmínkami a prostředím „matek“ v osvojovací řízení.

75 MATĚJČEK, Z.: Zkušenosti s dětmi adoptovanými v předškolním věku.

Zdeněk Matějček (1922–2004), významný dětský psycholog a průkopník studia psychické deprivace, zastánce rodinné péče a zakladatel Sdružení přátel SOS dětských vesniček (osobní archiv Jarmily Klégrové)

dítě informovat o jeho původu, a to spíše v raném věku.⁷⁶ Adoptivním rodičům mělo však být poskytnuto i potřebné profesionální vedení, vzdělání a podpora. Měli být také podrobeni důkladnému vyšetření s cílem potvrdit, zda jsou způsobilí ke své nové roli.⁷⁷ Zároveň byla zdůrazněna potřeba důkladně zkoumat každý jednotlivý případ i velká odpovědnost soudů při rozhodování o osvojení.⁷⁸ S cílem předcházet rizikům a selhání při adopci zavedlo ministerstvo práce a sociálních věcí v roce 1977 sérii dotazníků pro osvojitele i osvojované děti.⁷⁹ Tyto dotazníky dokumentovaly

76 Viz KAMENICKÁ, Jana: „Důležité důvody“ při zrušení osvojení. In: *Socialistická zákonnost*, roč. 15, č. 2 (1967), s. 84–89.

77 Viz SEVEROVÁ, Jana: Zkušenosti s psychologickým vyšetřením žadatelů o osvojení dítěte. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 11, č. 1 (1976), s. 69–75.

78 Srv. SCHILLER, Milan: Některé problémy osvojovacího řízení. In: FIALA, Josef – ŠVESTKA, Jiří – SCHILLER, Milan (ed.): *Aktuální otázky občanského a rodinného práva v praxi soudů: Sborník referátů přednesených na odborném semináři soudců krajských soudů v Harrachově pořádaném Právníckým ústavem ministerstva spravedlnosti*. Praha, Statistické a evidenční vydávání tiskopisů 1966, s. 54–64.

79 NA, f. Ministerstvo práce a sociálních věcí, k. 105, sign. 8720, *Metodický pokyn k psychologickému vyšetření žadatelů o svěření dítěte do náhradní rodinné péče*. Praha, Ministerstvo práce a sociálních věcí 1977.

anamnézu jednotlivců i rodin všech zúčastněných stran osvojovacího řízení a zohledňovaly přitom návrhy, o nichž experti do té doby jen diskutovali.

Stojí za povšimnutí, že přes vysoce ideologizovanou diskusi o péči a výchově dětí v padesátých letech, cílící primárně na výchovu „budovatelů socialismu“, nebyly na osvojitele v této době kladeny žádné politické ani ideologické požadavky. Spíše se zdá, že politická ideologie byla nahrazena intenzivní diskusí o dětských tématech, která odkazovala na metodicky získané vědomosti o dětech a dětství. To dokazují studie, které se zabývaly dětmi v náhradní péči. Pěstounská péče byla v této souvislosti – i vzhledem k tomu, že se jednalo o dočasné a ukončitelné opatření za peněžní náhradu – považována za vhodný nástroj pro umístění „nenormálních“, „postižených“ nebo „narušených“ dětí.⁸⁰ A to i přes opakované popírání toho, že by pěstounská péče byla druhořadou adopcí.⁸¹

Na diskurzu o dětech a náhradní rodinné péči je pozoruhodné velmi úzké propojení fyzických a psychických kritérií s kritérii rasovými a etnickými, které se projevovalo konkrétně při posuzování vhodnosti romských dětí k osvojení a jejich umístění do pěstounské péče. Specifickými problémy adopce romských dětí se jako první v roce 1966 zabýval Antonín Mores.⁸² Ten, stejně jako řada odborníků po něm, dal „romskou otázku“ do přímé souvislosti s problémy „postižených“ či „narušených“ dětí, což vedlo k vydělení těchto „rizikových dětí“ z celku údajně „normálních“ dětí, bezpochyby vhodných k osvojení.⁸³ Studie týkající se osvojení se tak zaměřovaly zvláště na romské děti,⁸⁴ nicméně (pod vlivem rozšířeného, poněkud rasistického smýšlení československé společnosti)⁸⁵ otevřeně prosazovaly, aby romské děti byly „civilizovány“ v prostředí odlišném od svých původních rodin, jejichž životní styl a kmenové vazby byly považovány za zaostalé.⁸⁶

Jak uváděl v několika publikacích Igor Lahita, ředitel kojeneckého ústavu ve východoslovenských Košicích, potenciální pěstouni romských dětí vyžadovali stejnou

80 Viz MORES, Antonín: Zamyšlení nad výročními výkazy o činnosti kojeneckých ústavů a dětských domovů pro batolata za léta 1975–1979 a jak se v nich projevil vliv zákona o pěstounské péči. In: *Československá pediatrie*, roč. 36, č. 11 (1981), s. 671–677.

81 Viz NOVÁK, Tomáš: Dítě v pěstounské péči. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 21, č. 5 (1986), s. 469–472.

82 MORES, A.: K problémům osvojení ústavních dětí (viz pozn. 65).

83 TÝŽ: Předběžné výsledky pěstounské péče rizikových dětí předaných z dětského domova pro batolata. In: *Tamtéž*, roč. 40, č. 7 (1985), s. 418–421.

84 Je to patrné i z druhé prezentované tabulky, z níž vyplývá, že některé zprávy věnovaly těmto dětem speciální pozornost. Viz též KAFKOVÁ, Eva: Zkušenosti s osvojením dětí do 1 roku věku z kojeneckého ústavu. In: VODÁK, P. (ed.): *Problémy osvojení dětí*, s. 58–82 a 79 n. (viz pozn. 30).

85 WINKLER, Martina: Utopien und Bildungsexperimente in der Tschechoslowakei der 1950er Jahre: Zatajené dopisy (Geheimgehaltene Briefe). Ein tschechischer Dokumentarfilm von Tomáš Kudrna. In: *Zeitgeschichte Online*. April 2015 [cit. 2017-05-19]. Dostupné z: <http://zeitgeschichte-online.de/film/utopien-und-bildungsexperimente-der-tschechoslowakei-der-1950er-jahre>.

86 Viz LAHITA, I.: Niektoré poznatky o adopcii detí ciganského pôvodu. In: *Československá pediatrie*, roč. 25, č. 6 (1970), s. 294–298.

zvláštní podporu a vedení, jako kdyby měli zájem o postižené dítě.⁸⁷ Ačkoliv byla „romská otázka“ považována spíše za specifický problém Slovenska, na diskusi se v širším kontextu náhradní péče podíleli i čeští odborníci.⁸⁸ Pěstounská péče byla v té době propagována jako velmi důležitý a užitečný nástroj, jak vyvázat z rezidenční péče romské děti, které tehdy již v dětských domovech tvořily převážnou většinu.⁸⁹ Aniž se zamýšleli nad komplexními příčinami diskriminace Romů, navrhovali odborníci oddělit romské děti od jejich rodin kvůli „nízké kulturní úrovni“ a podpořit jejich umístění do náhradní péče v „normálních“ a „funkčních“ rodinách, čímž byly *de facto* myšleny rodiny „bílé“ a „české“.⁹⁰ Vzhledem k tomu, že systém dětských domovů prošel v důsledku několika reforem řadou změn, stala se nejdůležitější výzvou v oblasti poskytování náhradní péče v sedmdesátých a osmdesátých letech právě „romská otázka“. Sociální inženýři pevně ukotvili toto téma jako součást diskurzu o přístupu k „nenormálním“ či „postiženým“ dětem.

Institucionalizovaná pěstounská péče. SOS dětské vesničky v socialistickém Československu

SOS dětské vesničky jako zvláštní forma péče o děti bez rodiny jsou globálním fenoménem. V současné době je po celém světě, na všech kontinentech pět set padesát vesniček. Ve střední Evropě (Polsku, České republice a Maďarsku) funguje těchto vesniček deset.⁹¹ Je však pozoruhodné, že ačkoliv první vesničky ve východním bloku byly otevřeny v Doubí u Karlových Varů (1970) a ve Chvalčově u Bystřice pod Hostýnem (1973), neexistuje žádná systematická studie na toto téma, kromě několika popisných prací o obecném vývoji těchto zařízení v jednotlivých zemích⁹² a biografie rakouského zakladatele SOS vesniček Hermanna Gmeinaera.⁹³

Ne náhodou to bylo však socialistické Československo, kde myšlenka SOS vesniček poprvé našla odezvu a kde byla i přijata. Jak již bylo předestřeno, systém

87 TÝŽ: Návrh koncepcie starostlivosti o dojčatá a batolatá, ktoré sú odkázané na verejnú starostlivosť. In: *Tamtéž*, roč. 27, č. 1 (1972), s. 38–41, zde s. 39; LAHITA, I. – ĎURČANSKÁ, T.: Naše skúsenosti s osvojovaním detí. In: *Sociálna politika*, roč. 5, č. 3 (1973), s. 6–9, zde s. 8.

88 Viz DAMBORSKÁ, Marie: Zkušenosti s poradnou pro rodiče adoptovaných dětí. In: *Československá pediatrie*, roč. 31, č. 7 (1976), s. 396–398.

89 NA, f. Ministerstvo práce a sociálních věcí, k. 105, sign. 8720, *Zpráva o šetření cikánských dětí v náhradní rodinné péči*. Praha, Odbor péče o rodinu a mládež MPSV 5.3.1980.

90 Srv. ZEMAN, Ladislav – HANIKOVÁ, Z. – POCHEOVÁ, M.: Cikánské děti v náhradní rodinné péči. In: *Československá pediatrie*, roč. 32, č. 9 (1977), s. 561–563; NOVÁK, Tomáš: Osvojit, či neosvojit cikánské dítě. In: *Tamtéž*, roč. 40, č. 9 (1985), s. 548 n.; TÝŽ: Dítě v pěstounské péči. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 21, č. 5 (1986), s. 469–472.

91 Domovská stránka SOS vesniček: SOS Children's Villages International [online]. Dostupné z: <https://www.sos-childrensvillages.org/who-we-are> [cit. 2017-05-26].

92 Viz např. MÜNCHMEIER, Richard: *Geschichte der SOS-Kinderdörfer in Deutschland*. Opladen – Berlin – Toronto, Barbara Budrich 2016.

93 HONSAL, Claudio: Für die Kinder dieser Welt: Hermann Gmeiner. *Der Vater der SOS-Kinderdörfer. Die Biografie*. München, Kösel 2009.

náhradní péče pro biologické i sociální sirotky prošel komplexní proměnou od absolutní preference kolektivních zařízení k revidovaným rodinným modelům, jako bylo osvojení a pěstounská péče. Od začátku šedesátých let navíc čeští a slovenští odborníci i zástupci ministerstev školství a zdravotnictví diskutovali o konceptu rodinných dětských domovů, které by na rozdíl od často přeplněných a nevhodných stávajících dětských domovů dokázaly uspokojit sociální i citové potřeby dětí.⁹⁴ SOS dětské vesničky sice nepředstavovaly v diskusi o komplexní reformě náhradní péče primární možnost, získaly si ale značnou pozornost vzhledem k podpoře vlivných akademických odborníků z oblasti pedagogiky (Ján Kučera), psychologie (Zdeněk Matějček a Jaroslav Koch) a pediatrie (Jiří Dunovský). Zavedení modelu SOS dětských vesniček v Československu však provázela ostrá kontroverze, protože řada dalších odborníků jej z různých důvodů odmítala. Lze se proto ptát: Proč pro některé renomované odborníky představoval tento koncept nejlepší řešení, zatímco jiní jej odmítali? Jak se odborníci, ať už zastánci tohoto konceptu, nebo jeho odpůrci, stavěli k silným náboženským aspektům a k centrálnímu postavení matky v původním konceptu? Jak se podařilo zastáncům získat podporu pro své myšlenky a do jaké míry dokázali tyto myšlenky realizovat?

Model SOS dětských vesniček adaptovala, prosazovala a nakonec i uskutečnila skupina odborníků přesvědčených o jeho smyslu, mezi nimi Jiří Dunovský a Zdeněk Matějček, kteří usilovali o vytvoření určité hybridní formy kolektivních rezidenčních zařízení a pěstounské náhradní péče. Součástí odborného diskurzu se SOS dětské vesničky staly už v roce 1963, tedy v době, kdy v Československu vrcholila debata o „dětské otázce“. V příspěvku pro časopis *Vychovatel* pediatr Josef Volný reagoval na rozmanitou kritiku tehdejšího ústavního systému a pečlivě vážil výhody i nevýhody SOS dětských vesniček jako možného řešení odhalených nedostatků a problémů. Obecně Volný obdivoval odhodlání Hermanna Gmeina, který založil první SOS vesničku v roce 1949 v reakci na všeobecnou chudobu osiřelých dětí a špatnou vybavenost sirotčinců v poválečném Rakousku. Do roku 1963 se koncept SOS dětských vesniček rozšířil do Francie, Spolkové republiky Německo, Itálie a Řecka. Konzervativně-náboženské zaměření organizace vnímal Volný sice s určitým znepokojením, za pozitivní však považoval skutečnost, že vesničky nabízely dětem „přirozený řád rodiny“,⁹⁵ což souznělo s názory některých odborníků i komunistických činitelů. Stejně tak kladně hodnotil silnou pozici „matky“ v dětských skupinách, odpovídající „normálnímu“ typu rodiny, v níž matka nepracuje. Celkově došel Volný k závěru, že tento model lze přizpůsobit československému kontextu, protože SOS dětské vesničky nepochybně naplňovaly hlavní cíl náhradní péče – vychovat sebevědomé a sociálně zdatné jednotlivce. Na druhou stranu jiní odborníci, jako například pedagog Ján Sojka, i přes obecně pozitivní hodnocení

94 Pro podrobnější informace k této diskusi a konceptům viz HENSCHEL, F.: „All Children Are Ours“ (viz pozn. 26); TÝŽ: A Project of Social Engineering (viz pozn. 26).

95 VOLNÝ, Josef: Nový druh dětských domovů. In: *Vychovatel*, roč. 8, č. 2 (1963–1964), s. 43 n.

Výstavba SOS vesničky ve Chvalčově u Bystřice pod Hostýnem v roce 1972 (foto archiv sdružení SOS dětské vesničky)

tohoto konceptu „v kapitalistických podmínkách“⁹⁶ nevěřili, že ho lze přizpůsobit socialistické a silně sekulární zemi, jako je Československo. Podle jejich mínění tomu bránilo především izolované umístění SOS vesniček, chybějící mužské vzory v nich a výhradní najímání mladých, neprovdaných křesťanských „matek“ jako pečovatelek. Tyto dvě pozice odrážely základní protipóly počínajícího sporu mezi odborníky na péči o děti a výchovu.

Byl to opět Jiří Dunovský, kdo v roce 1968 převzal vedení hnutí SOS vesniček v Československu a komu se podařilo přesvědčit podstatnou část vlivných funkcionářů komunistické strany a úředníků ministerstev i svých kolegů z řad pediatriů, pedagogů a psychologů. Vypracovával podrobné zprávy o stavu náhradní péče o děti bez rodiny v Československu, které posléze studovaly různé komise na ministerstvech a v nichž prosazoval dětské vesničky jako užitečný nástroj k řešení „dětské otázky“.⁹⁷ Zároveň přesvědčivě obhajoval toto řešení v domácích i zahraničních vědeckých časopisech a zprostředkoval kontakty mezi československými odborníky a experty ze západní Evropy.⁹⁸

96 SOJKA, Ján: SOS detská dedina Hermanna Gmeinaera. In: *Tamtéž*, roč. 11, č. 9 (1966–1967), s. 354–356.

97 NA, f. Ministerstvo práce a sociálních věcí, k. 214, sign. 8723 SOS-DV, DUNOVSKÝ, Jiří: *Péče o děti v ČSSR: Zpráva a vyhodnocení*. Praha 1968.

98 DUNOVSKÝ, Jiří: Jak v NSR pečují o děti zbavené rodinného prostředí. In: *Vychovatel*, roč. 10, č. 6 (1965–1966), s. 199–203; TÝŽ: K SOS dětským vesničkám v Československu. In: *Československá pediatrie*, roč. 24, č. 10 (1969), s. 882–884; TÝŽ: Fürsorge für Kinder

SOS dětská vesnička v Karlových Varech-Doubí v roce 1972 (foto archiv sdružení SOS dětské vesničky)

Nicméně skepse, a dokonce i nevraživost přetrvávaly a hluboce rozdělovaly československou odbornou veřejnost. Hodně otazníků se týkalo postavení „matek“: Byly by to pěstounky? Byly by zaměstnané jako sociální pracovnice a učitelky? Musí žít v celibátu, když koncept nenabízí možnost, aby se o děti starali pěstouni žijící v páru? Antonín Mores, který vystupoval jako jeden z nejhorlivějších odpůrců kolektivní péče o děti, nebyl vůbec zastáncem SOS vesniček. Zatímco „normální“ děti měly být podle Morese co nejrychleji dány k osvojení, „narušené“ nebo „postižené“ děti nebyly k umístění do SOS vesniček vhodné a spíše vyžadovaly speciální péči ve zvláštních zařízeních.⁹⁹ S tímto hodnocením Morese souhlasili i další lékaři a odborníci z oblasti speciální pedagogiky, kteří zdůrazňovali, že v dětských domovech v té době nebyli většinou biologičtí sirotci, ale děti v mnoha ohledech „narušené“ či „Romové“. Jak je vidět, obecný trend v debatě o náhradní péči se ubíral směrem ke zvláštní péči jako řešení pro děti „narušené“ nebo „postižené“, mezi něž

ohne Familien in der Tschechoslowakei. In: *Unsere Jugend: Zeitschrift für Jugendhilfe in Wissenschaft und Praxis*, roč. 18, č. 5 (1966), s. 228–230; TÝŽ: Homeless Children Find a Home. In: *Czechoslovak Life*, roč. 21, č. 3 (1966), s. 8 n.

⁹⁹ Diskuse SOS Vesničky (Mores, Švejcar, Matějček, Poláčková, Musil, Bušková, Kubát, Dunovský). In: *Československá pediatrie*, roč. 24, č. 10 (1969), s. 885–894.

Společné jídlo v SOS vesničce v Karlových Varech-Doubí počátkem sedmdesátých let (foto archiv sdružení SOS dětské vesničky)

explicitně spadaly i děti romského původu.¹⁰⁰ Podle Morese a dalších odborníků nebylo již úkolem státu starat se o „normální“ děti – ty měly být osvojeny nebo

¹⁰⁰ Viz MICHAL, Jaroslav: Vyřeší SOS vesničky naše problémy? In: *Vychovatel*, roč. 13, č. 6 (1968–1969), s. 146 n.

umístěny do pěstounské péče – ale spíše budovat zařízení a vytvářet lékařské nebo pedagogické koncepty pro děti s fyzickým či psychickým postižením, respektive pro „obtížně zvladatelné“ děti s poruchami chování a sociální adaptace. Pro tyto děti se však domovy rodinného typu nebo SOS vesničky nezdály vhodné.

Někteří odborníci dokonce považovali podporu SOS vesniček za „propagandu“ a celou tuto myšlenku odmítali, s tím že odporuje zásadám péče o děti a jejich výchovy v rámci vědeckého socialismu a že znovuzavádí v této oblasti zastaralé, náboženské zvyklosti, které stavějí matku do centra péče o děti.¹⁰¹ Antonín Šulc, předseda národní asociace dětských domovů, která byla rovněž součástí Mezinárodní federace dětských domovů (*Fédération internationale des communautés éducatives* – FICE), měl velké obavy z toho, že by stát svěřil své pravomoci v náhradní péči zahraniční instituci, která nastaví své vlastní normy a ideály.¹⁰² Tyto obavy, otázky i odpor poukazují na to, že SOS vesničky zpochybňovaly stávající politickou ideologii, zavenou institucionální strukturu i vědecké znalosti v oblasti výchovy, péče o děti, genderových rolí a rodinných vztahů v socialistickém Československu. Mnozí odborníci si sice uvědomovali nedostatky stávajícího systému ústavní péče, avšak SOS vesničky vnímali jako hrozbu pro vlastní přesvědčení a konkurenci vzhledem ke svým postojům.

Zastáncům vesniček se nicméně dařilo přesvědčit stále více odborníků i politických činitelů.¹⁰³ Po návštěvě jedné SOS vesničky v Rakousku se účastníci poslanecké delegace Národního shromáždění vrátili nadšeni tímto modelem a důrazně doporučili jeho zavedení v Československu. Podle jejich názoru naplňoval veškeré potřeby dětí a nebyl v zásadním rozporu se socialistickou formou péče a výchovy.¹⁰⁴ V prosinci 1968 tak konečně mohl Dunovský založit Sdružení přátel SOS dětských vesniček a získat jeho oficiální uznání. Mohl se přitom spolehnout na podporu některých politiků i renomovaných kolegů, k nimž patřil Zdeněk Matějček, Jaroslav Koch nebo Jan Kučera. Je však nutno zmínit, že podle stanov bylo sdružení založeno jen v rámci České socialistické republiky, takže jeho sféra působnosti nesahala do slovenské části federace.¹⁰⁵ V souladu se zákonem to byla nevládní dobročinná organizace, která však fungovala pod záštitou ministerstva vnitra, byla finančně podporována ministerstvem práce a sociálních věcí a spolupracovala s ministerstvy školství, zdravotnictví a spravedlnosti.¹⁰⁶ Hlavním cílem sdružení bylo založit, budovat a provozovat SOS dětské vesničky, ale také podporovat veškeré slučitelné

101 VALENTA, Věroslov: Proč domovy rodinného typu. In: *Tamtéž*, č. 7, s. 179 n.

102 ŠULC, Antonín: Pokus o analýzu dětských vesnic. In: *Tamtéž*, č. 8, s. 212–215.

103 Viz SEHROVÁ, Jiřina: SOS – dětské vesnice. In: *Otázky defektologie*, roč. 11, č. 2 (1968–1969), s. 163–168.

104 Viz TOMAN, František: Dítě potřebuje lásku. In: *Lidová demokracie* (18.7.1968), s. 3.

105 NA, f. Ministerstvo vnitra – spolky, k. 219, sign. 144/1, Sdružení přátel SOS DV 1968–1971, Stanovy a řády Sdružení přátel SOS dětské vesničky, Praha, prosinec 1968.

106 Vznik a fungování nevládních organizací upravoval zákon č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních. Viz *Zákony pro lidi.cz* [online]. *Sbírka zákonů ČR*. Zákon č. 68/1951 Sb. Zákon o dobrovolných organizacích a shromážděních. © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-19]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1951-68>.

projekty a zákonné iniciativy v oblasti péče o děti a výchovy dětí. „Matky“ měly být zaměstnankyněmi sdružení a vykonávat pěstounskou péči z pověření soudu. Finanční zdroje měly pocházet z členských příspěvků, z peněžních i jiných darů, ale i ze státních příspěvků. Koncem roku 1968 tak vznikla plně funkční a odborně vedená nevládní organizace, která se svolením státu a s jeho přispěním převzala některé úkoly a nástroje sociální a rodinné politiky, jež dříve spadaly výlučně do působnosti státu. Na první valné hromadě si sdružení vytyčilo čtyři cíle: otevření SOS vesničky v Doubí u Karlových Varů v červnu 1970, přípravu a výstavbu dvou dalších vesniček ve Chvalčově u Olomouce a v Brně do roku 1972, založení nejméně dvou vesniček na severu a jihu Čech a internátní školy pro dívky v jižních Čechách, a konečně – po vyhodnocení fungování těchto prvních zařízení – naplánování dalších SOS vesniček s cílem zajistit nový domov pro celkem tisíc dětí bez rodiny.¹⁰⁷

Sdružení bylo vysoce profesionální a mělo dobrou strukturu s několika místními pobočkami nejen v Praze, Brně, Karlových Varech a Chvalčově, ale i v Táboře, Znojmě, Hradci Králové, Plzni a řadě dalších měst a městeček v Čechách a na Moravě.¹⁰⁸ Tato síť zajišťovala podporu krajských a místních správ, a dokonce aspirovala na to stát se hlavní platformou nevládních organizací zabývajících se péčí o děti v zemi.¹⁰⁹ Vyskytly se samozřejmě i problémy: výstavba vesničky v Doubí rychle pokračovala, její dokončení však zbrzdila extrémní zima, nedostatek stavebního materiálu i problémy se stavebními firmami. Náklady na stavbu raketově rostly: do června 1970 pohltila šest milionů korun a otevření vesničky bylo odloženo o jeden rok. Nicméně podle zpráv a zápisů ze schůzí sdružení probíhaly členské kampaně, náборы „matek“, získávání soukromých a státních zdrojů i spolupráce se státní správou na všech úrovních úspěšně.¹¹⁰ Sdružení tak mělo brzy na svém kontě téměř jedenáct milionů korun,¹¹¹ z nichž půl milionu až půldruhého milionu poskytlo ministerstvo práce a sociálních věcí.¹¹²

Menší, ovšem důležitá změna nastala v roce 1972, kdy byla z názvu sdružení vypuštěna zkratka „SOS“, aby byl zdůrazněn obecný závazek organizace podporovat různé formy a opatření v oblasti péče o děti a výchovy. Zároveň vznikl plán, jak činnost organizace rozšířit i do dalších socialistických zemí, jako bylo Polsko a Maďarsko.¹¹³ To bylo však jen předzvěstí dalších a hlubších změn, ke kterým mělo

107 NA, f. Ministerstvo vnitra – spolky, k. 219, sign. 144/1, Sdružení přátel SOS DV 1968–1971, zápis ze schůze valné hromady Sdružení přátel SOS dětské vesničky 14.6.1969.

108 *Tamtéž*, Sdružení přátel SOS DV 1968–1973, Pobočky Sdružení přátel SOS dětské vesničky.

109 *Tamtéž*, k. 220 B, sign. 144/1, Sdružení přátel SOS DV 1969–1975, zápis ze schůze výboru Sdružení přátel SOS dětské vesničky v Praze 3.10.1969.

110 *Tamtéž*, f. SOS dětské vesničky, 1970–1977, k. 53, Zprávy, rozvahy, zápisy, 1969–1970.

111 *Tamtéž*, f. Ministerstvo vnitra – spolky, k. 220 B, sign. 144/1, Sdružení přátel SOS DV 1969–1975, zápis ze schůze předsednictva Sdružení přátel SOS dětské vesničky 29.1.1969.

112 *Tamtéž*, f. Ministerstvo práce a sociálních věcí, k. 215, sign. 8723 SOS-DV 1969–1972, Úprava vztahů, Praha, 5.3.1969; *tamtéž*, f. SOS dětské vesničky, 1970–1977, k. 53, předsednictvo, Zápisy a rozpočty, 1970–1975.

113 *Tamtéž*, f. Ministerstvo vnitra – spolky, k. 220 B, sign. 144/1, Sdružení přátel SOS DV 1969–1975, zápis ze schůzí výboru Sdružení přátel SOS dětské vesničky v Praze 9.10.1971 a 15.4.1972.

brzy dojít. Paradoxně to byl právě zákon, o který odborníci tak dlouho usilovali, jenž krátký, ale ctižádostivý a ve všech ohledech úspěšný projekt SOS dětských vesniček v socialistickém Československu ukončil. Blížící se přijetí zákona o pěstounské péči (v roce 1973) přineslo chmurné vyhlídky zařízením v rámci sdružení, a to právě v době, kdy vesnička v Doubí dobře fungovala a vesnička ve Chvalčově byla již téměř dokončena. Existovalo několik možných scénářů: od pokračování nezávislé existence sdružení až po úplné převedení vesniček pod správu státu.¹¹⁴ Zvoleno bylo nakonec nejradikálnější řešení. Vzhledem k tomu, že paragraf 18 zákona o pěstounské péči přiřkl tuto péči ve zvláštních zařízeních do správy národních výborů, musely být obě stávající vesničky převedeny pod Okresní národní výbory v Karlových Varech a Kroměříži¹¹⁵ a veškeré movité i nemovité zdroje sdružení převzal stát.¹¹⁶ Sdružení pak ukončilo svou činnost k 1. březnu 1975.¹¹⁷ K jeho obnovení došlo až v roce 1990, kdy byl majetek Sdružení přátel SOS dětské vesničky navrácen v restituci a Jiří Dunovský se zasadil o oživení jeho činnosti.¹¹⁸

Z angličtiny přeložila Blanka Medková

114 *Tamtéž*, f. Ministerstvo práce a sociálních věcí, k. 214, sign. 8723 SOS-DV, Sekretariát ministra ČSR, Sdružení přátel dětských vesniček a perspektivy jeho dalšího vývoje, Praha, 29.6.1972.

115 *Tamtéž*, f. SOS dětské vesničky, 1970–1977, k. 53, Inventura 1973, darovací smlouva Sdružení přátel dětských vesniček ve prospěch ONV Karlovy Vary z 8.2.1974.

116 *Tamtéž*, f. Ministerstvo vnitra – spolky, k. 220 B, sign. 144/1, Sdružení přátel SOS DV 1969–1975, zápis ze schůze předsednictva Sdružení přátel dětské vesničky v Praze, 1973.

117 *Tamtéž*, zápis z valné hromady Sdružení přátel dětské vesničky v Praze 1.3.1975.

118 *Tamtéž*, f. Ministerstvo práce a sociálních věcí, k. 105, sign. 8720, BRABENEC, František: *Sdružení přátel dětské vesničky: Nově založená – majetky – stanovy*. Praha, Odbor péče o rodinu a mládež MPSV 1990; DUNOVSKÝ, Jiří: SOS dětské vesničky znovu ožily. In: *Československá pediatrie*, roč. 46, č. 2 (1991), s. 108.